

RITUALS DE COMMDEMNACIÓ I SUBSTITUCIÓ DE LLOSES EN SEPULCRES MEGALITICS DE CATALUNYA

Al llarg de més de quaranta anys de veure dòlmens o sepulcres megalítics, o com s'els hi vulgui dir, no n'hem vist mai cap al qual no l'hi manqui alguna llosa: de coberta o lateral.

Això no té res d'estrany en una mena de monuments tan antics i tan visibles com aquests, construïts en la majoria dels casos fa més de cinc mil anys. Normalment els situats a prop de llocs habitats o al costat de rutes de trànsit ancestral són els més maltractats, i més si es troben en llocs on no sovinteja la pedra, doncs en aquest cas les lloses del monument i el pedruscall del túmul troben aviat utilització. Normalment, els situats en llocs alts de pastura es conserven millor.

En el nostre país els colonitzadors romans foren els grans destructors dels megalítics, car, com a mínim els saquejaren, com feren també en el seu moment amb les tombes de les ciutats hel·lenístiques de la Magna Grècia.

El fet de deixar l'espai lliure pel conreu, retirant les lloses dels monuments megalítics no ha estat exclusiu dels romans; en el nostre país, els que sobrevisqueren als romans arribaren normalment fins a l'edat mitjana, més que res per superstició popular; però en arribar a l'edat moderna i la contemporània, els antiquaris i els cercadors de tresors feren la seva feina, enderrocant o dinamitant els dòlmens per veure el que s'hi trobava per vendre-ho o omplir les vitrines d'algun museu, procés que va durar fins ben entrat el segle XX.

Pel que fa referència a la pagesia i la seva relació amb els dòlmens, mentre la llaurada es va fer amb una parella de bous la coexistència va ser prou bona; amb tot, sempre feien falta lloses per pavimentar alguna cor de porcs o fer graons d'escala. En aparèixer la tracció mecànica es perderen moltes estructures que es trobaven enmig de conreus, que havien sobreviscut a un munt de segles. Com a dada esmentarem el cas més antic conegut de destrucció d'un sepulcre megalític per deixar espai lliure. Es va donar on actualment hi ha la fortificació romana i medieval de Sant Miquel d'Olièrdola, a l'Alt Penedès; quan es va produir el primer assentament humà en aquest lloc, durant el final de l'Edat del Bronze, es va enderrocar un sepulcre megalític que allí hi havia. Per construir en el seu emplaçament una muralla, per altra costat l'única d'aquests temps coneguda a Catalunya. El sepulcre es va poder identificar per les restes del túmul, entremig de les quals s'hi trobaren restes antropològiques i fragments d'un vas campaniforme.

Deixant de costat aquest preàmbul ens dirigirem a explicar el fet de la manca de lloses en els sepulcres megalítics, que a part d'algunes extraccions, a l'interior del monument en punts que són claus per a la seva estabilitat i conservació, hi ha llocs on trobem a mancar elements que mai han existit, i que nosaltres, fixant-nos en les tipologies i reconstruccions realitzades pels professionals de la prehistòria creiem que algú s'els ha endut.

En les que no hi ha cap dubte quan manca un element es en les cistes quadrangulars del Neolític Mitjà-recent de la Catalunya Central, anomenades cultura Solsoniana, que són caixes de lloses pràcticament hermètiques i de vegades, inclús tenen una llosa en el sòl, que consten quasi sempre de quatre lloses posades dretes formant una cista i la llosa de coberta plana.

En les que es veu el mateix fenomen es en les caixes de lloses més o menys allargades que existien més o menys per la mateixa època a l'Alt i Baix Empordà, anomenades "cistes amb túmul", segurament per diferenciar-les de les anteriors, i que eren molt menys hermètiques. Aquestes darreres cistes han estat molt més afectades, per la intempèrie i pel conreu de la vinya, que es va implantar en aquestes comarques en els

segles XVIII i XIX, doncs amb les seves petites lloses i amb el pedruscall dels seus túmuls ens bastiren magnífiques feixes per assentar-hi els ceps en els vessants de les muntanyes.

A l'inrevés, les cistes solsonianes es conserven bé fins al moment de la seva descoberta, doncs la seva posició natural era estar enterrades arran de sòl i només s'han anat localitzant quan hi ha ensopegat la rella de la llaurada, o bé per efecte de la erosió dels ribatges de les rieres, doncs estaven obertes al costat de rierols o de fonts.

El mateix cas esmentat abans de la degradació dels túmuls es pot aplicar als sepulcres megalítics del Vallès-Maresme que ocupen la Serralada Litoral, on la majoria dels quals, llevat d'alguns casos de manca de coberta o d'alguna llosa lateral estan en bastant bon estat de conservació. En aquests sepulcres manquen les obres tumulars que s'han perdut quasi completament, doncs les seves pedres foren utilitzades també per bastir feixes de vinya.

Les cistes megalítiques, que feren la seva aparició en el trànsit del Neolític Final al Calcolític o Edat del Coure tingueren una llarga perduració fins al final de l'Edat del Bronze. Es tractava d'uns sepulcres prou hermètics, però a l'inrevés de les cistes neolítiques es troben construïdes sobre la superfície del sòl. Normalment estaven erigides en forma de caixa rectangular o quadrangular amb una llosa per costat i cobertes per un túmul. Teòricament estaven cobertes amb una llosa plana que quasi mai ha arribat fins a l'actualitat; potser això sigui degut a que, ho eren molt primes i per això s'han trencat, o bé es que mai n'havien tingut de coberta o aquesta era feta amb troncs de fusta i han desaparegut amb el temps; en el Moianès trobem dues explicacions a aquestes mancances; en el cas del sepulcre de Can Verdager, al terme de Castellcir, la coberta, més estreta que la cambra jeia directament damunt de les restes que aquesta contenia; en el sepulcre del Cuspinar, al terme de Moià, les restes estaven cobertes per una capa de petites lloses posades planes. En diverses galeries cobertes del Neolític Final del centre de França s'han trobat exemples similars; quan les tombes estaven curulles al damunt s'hi dipositaven lloses més o menys grans cobrint les darreres inhumacions, lloses que mai arribaven a tenir l'amplada de la cambra. D'això se'n diu condemniació.

Tornant a les cistes megalítiques, aquestes es troben molt esteses per la Catalunya Central i Occidental, però són escasses al nord-est, probablement perquè aquell era el bressol del megalitisme més antic i es continuaren utilitzant en l'Edat del Bronze els mateixos sepulcres que s'havien construït en el Neolític Mitjà i en el Final. No es estrany trobar a faltar lloses en aquests sepulcres de les comarques centrals, doncs aquestes han estat sempre molt poblades ja des de la prehistòria i les lloses dels sepulcres, sempre més o menys retocades eren millor d'aprofitar que la pedra en brut que es troba arreu. Una cosa ens havia cridat l'atenció i era que en l'altiplà del Moianès i tirant cap l'interior del Bages proliferaven unes cistes de planta trapezoïdal que sempre tenien la mateixa orientació, la part més estreta corresponia al nord i la més ampla al sud o al sud-est i en tots mancava sempre la llosa d'aquest costat.

A part que el més usual es que les cistes megalítiques tinguin planta quadrangular, les del Moianès no deixaven de sorprendre'ns. Donàvem l'explicació de que els pagesos s'havien endut la llosa que mancava, però el que més impactava era que sempre era la del mateix costat, i per això l'explicació que pensàvem no era la correcta. En repassar les publicacions dels anys 60 del segle XX trobarem que quan Ricard Batista va excavar i estudiar els sepulcres d'aquesta sub-comarca en va localitzar un d'inèdit, el de Can Mirambell al terme de Balenyà a Osona, que encara que estava orientat a l'est presentava la mateixa morfologia constructiva; en aquest sepulcre l'extrem més ampla estava tancat amb una paret de pedra seca; probablement aquesta sigui la solució a la tanca en aquesta mena de sepulcres.

Ara ve un altre problema, en cap d'aquests s'ha conservat la coberta, per tant resulta molt difícil d'endevinar per on s'efectuaven els enterraments. Sembla possible que

al contrari de les altres cistes, aquestes tindrien una coberta fixa i les inhumacions s'efectuarien retirant momentàniament la paret de pedra seca, funció molt més fàcil que retirar cada vegada la llosa de coberta.

Abans hem parlat del ritual de la condemnaió de les tombes. Hi havia diferents formes, algunes d'elles no comportaven la destrucció del sepulcre, altres sí. En el cas del sepulcre de corredor del Barranc al terme d'Espolla, Alt Empordà, al cap de poc temps de la seva construcció, l'entrada del corredor es va tancar amb una estructura de condemnaió que barrava l'accés al sepulcre, consisteix en un mur de lloses i pedres.

Existeix el cas dels sepulcres amb les lloses arranades a l'Alt Empordà; es tracta de sepulcres de corredor de cambra rectangular i de galeries catalanes, tots ells del Neolític Final; aquestes són entre altres el Coll de Madàs III a la Jonquera, Riera Pujolar II al Port de la Selva, La Taballera, també al Port de la Selva, i el Coll del Bosc de la Margalla a Pau, només per esmentar-ne alguns. En principi es creia i d'això n'érem partícips, que es tractava de sepulcres als quals els hi havien estat rebaixades les lloses per poder dedicar el terreny al conreu de la vinya en època recent.

Amb el temps i consultant treballs d'autors de més enllà del Pirineu trobarem la probable explicació a aquest procés de demolició en un treball general de Claude Masset (Masset, 1997) sobre el megalitisme; l'explicació es fonamenta entre altres en les excavacions de la galeria coberta de la Chaussée-Tirancourt al departament del Somme, corresponent a la cultura neolítica de Seine-Oise-Marne. Seguidament exposem convenientment traduïdes les conclusions d'aquest autor:

“Hi ha vegades que aquest tractament radical (fent referència a la destrucció ritual del monument) s'aplicava així mateix a les estructures de pedra, en aquest cas a la Chaussée-Tirancourt.

Després del dipòsit dels darrers cossos en aquesta sepultura megalítica, el monument i el seu voltant varen ser recoberts per una massa uniforme de llims barrejats amb pedres, sobrepasant la part alta dels ortostats. Aquest fet seria similar a l'efectuat de forma precedent entre les capes d'inhumació V i II, entre les quals hi havia interposada una capa estèril. Però aquesta nova operació de reompliment tancava per sempre les capes sepulcral. Va transcórrer un lapse de temps que podria haver estat llarg. Podria correspondre a la fase de sovintejamment post-funerària assenyalada en altres llocs.

Un dia, vers 2000 aC, s'efectuaren un seguit de forats al voltant de cada ortostat; en els forats s'encengueren grans focs. Sota l'efecte de la calor, el gres landenià en que està construït el monument, va esclatar en mil·lers de fragments cremats, retrobats ara en el lloc. La major part dels ortostats perdrien aleshores les seves parts altes. El caràcter prehistòric d'aquesta operació ha estat testimoniats no només pel radiocarboni, si no també per la presència de percussors de sílex barrejats amb els esclats de gres. Barrejats amb el llim i les pedres, aquestes esclats serviren per omplir el que restava de la fossa d'implantació del monument.

La tècnica utilitzada no en es coneguda amb precisió, però es possible fer-se'n una idea. Un experiment realitzat fa alguns anys en les rodalies del lloc, va demostrar que un foc molt intens, avivat amb una corrent d'aire ben dirigida, podria trencar un bloc de gres landenià de 50 quilograms, amb la condició que la calor afectés només a un sol extrem del bloc; va ser la diferència de temperatura el que va trencar la pedra, com un got de vidre que es trenca si s'omple ràpidament amb un líquid calent. A la Chaussée-Tirancourt les restes dels incendis prehistòrics s'observen per tot el voltant dels ortostats, pel que es pot deduir que es cercava una diferència de temperatura entre llur cim emergent del sòl i llur base enfonsada en el terra; d'aquesta forma s'els podia trencar. Sembla dubtós que l'objectiu de la operació fos la simple recuperació de matèria prima, car, sota els efectes de la calor, els fragments de gres havien perdut tota qualitat mecànica, poguent-se arribar a trencar amb els dits. Probablement es tractaria de disminuir l'altura dels ortostats, a la fi de poder enterrar el monument en la seva totalitat i recuperar amb finalitats agrícoles la

superfície ocupada. “

Tenim un altre cas en la espectacular sepultura del Puig Roig de Torrent, també coneguda amb el nom de “Cementiri dels Moros”, una de les galeries catalanes amb reminiscències de sepulcre de corredor més grans de Catalunya. Aquest monument crida l'atenció d'entrada per tenir totes les lloses quasi amb la mateixa altura, quan en les galeries, les lloses de la cambra sempre són poc o molt més altes que les del corredor. Si s'observa amb deteniment es pot comprovar que les cotes de les lloses del corredor són aplanades mentre que les de la cambra apareixen escocellades com si haguessin estat rebaixades a cops sense cap cura; tampoc es tracta dels típics solcs de la rella; aquests detalls ens portaren a suposar per aquest monument un ritual de condemnació similar al de la Chaussée-Tirancourt.

Les primeres excavacions d'aquest monument daten de l'any 1942; per aquell temps i en aquest país pocs excavadors es dedicaven a la observació i estudi del que excavaven, només s'anava a recollir objectes pel museu, per això no es d'estranyar que no hi hagi constància de la composició de les terres que omplien el sepulcre i si es trobaven cendres, s'atribuïen a focs fets pels pastors o els pagesos, per això no es pot certificar si al Puig Roig per trencar les lloses es realitzaren els mateixos focs al costat de les lloses com a la Chaussée-Tirancourt. Amb tot, en ambdós casos es tractava de lloses de sorrenca.

Un altre cas del Puig Roig fa referència a un problema que abans hem esmentat, la manca de cobertes en alguns sepulcres megalítics. La primera excavació practicada per Lluís Pericot en 1942 en aquest monument no va trobar cap resta de les lloses de coberta, que segons aquest investigador tindrien d'haver estat nombroses i de grans dimensions. Tornant a especular podríem dir: i si mai les va tenir ?. El sepulcre conté alguns materials com els que es troben en sepulcres megalítics del migdia de França i en aquells departaments sovintegen els sepulcres megalítics del tipus galeria coberta o del neolític final sense cobertes, per qual motiu es podria suposar la construcció conservació i clausura del sepulcre per pobladors procedents d'aquelles terres o sota la seva influència cultural. De fet el subsòl de l'indret del Puig Roig a simple vista no sembla adient com per proporcionar lloses majors de les que es poden veure en el sepulcre i les de coberta tindrien d'haver tingut unes proporcions prou grans.

Antoni Mañé i Sabat

Referències:

Pericot, L. 1943.- Exploraciones dolménicas en el Ampurdán. Ampúrias, V. Barcelona.

Esteva, L. 1970. -Sepulcros megalíticos de las Gabarras (Gerona). III. España. Fasc. 5. Girona.

Tarrús et alii. 1990. -Dolmens i menhirs. 48 monuments megalítics del Baix Empordà, el Gironès i la Selva. Figueres.

Masset, Claude, 1997.- Les dolmens. Sociétés néolithiques et pratiques funéraires. Editions Errance. Paris. Pàg. 151 i segs.

Cista megalítica del Cuspinar a Moià, Bages, a la qual li manca la llosa del costat sud i probablement mai va tenir coberta.

Sepulcre de corredor del Barranc a Espolla, Alt Empordà, amb l'entrada condemnada amb una paret de pedres.

Galeria catalana de la Taballera al Port de la Selva, Alt Empordà, condemnada per arranament de les lloses.

Galeria catalana del Puig Roig a Torrent d'Empordà, Baix Empordà, condemnada per arranament de les lloses.

Sepulcre de Corredor de la Riera Pujolar II al Port de la Selva, Alt Empordà, condemnada per arranament de les lloses.